

on, vajaks ka de Lannoy tegevus Preisimaal, Liivimaal ja Novgorodis moodsat terviklikku ümberhindamist osana laiemast 1440. aastate võimupoliitika uurimisest. Rebase lühiartikkel koos lahtiseks jäävate küsimustega hoiab teema hästi esil ja toob mitmekülgset elu elanud de Lannoy ka laiemalt eesti publiku teadvusesse.

Nagu juba eespool nenditud, esindavad teosesse valitud tekstid oma kirjutamisaja ajaloo uurimist ja selle Läänemere piirkonda puutuvat probleematikat, aga ka toonast allikate olukorda. Kui Hain Rebas 1970. aastate algul kirjutas oma väitekirja ja raamatus avaldatud artiklite esimesi versioone, võis töö seisukohalt olulisesse arhiividesse pääs olla võimatu. Külma sõja ajal oli ka arhiivimaterjal maailmas laiali: Tallinna Linnaarhiivi osi leidis Tallinnas ja Göttingenis. Mõlemal pool raudset eesriiet kasutati vanu, 19. sajandi rahvuslikelt ja ideoloogilistelt lähtekohtadelt valminud allikapublikatsioonid või kulunud mikrofilme ja uuema teaduskirjanduse kättesaamine oli keeruline nii ühel kui ka teisel poolel. Keskkel kohal olid ühissümposiumitel ametliku protokolliga kõrval sündinud isiklikud kontaktid. Arhiiviväinene digiteerimine ja avalikus käibes olevad andmebaasid muutsid keskajaurimise võimalusi alles aastatuhande vahetusest alates. Siiski paljud uurijad, nagu Hain Rebas, kirjutasid rangel kutseoskusele põhinevaid uurimusi, hoidsid elus professionaalset ühendusi kogu Läänemere piirkonnas ja tõstsid esile uurimisteemasid, mis tollases geopoliitilises olukorras olid kõrvale jäämise ohus. Ajaloo uurija ja akadeemilise õpetajana kuulub Rebas nende hulka, kes oma uurija- ja õpetajatöös tegid läbi 1980. ja 1990. aastate murrangu ajajärgu, mil avanenud võimalused ja vaatekohad mõjutasid olemuslikult Läänemere piirkonna keskajaurimusi.

Soome keelest tõlkinud
Andres Langemets

Norrapoisid – ere killuke Eesti sõjaajaloo mosaiigis

Peep Pillak. Norrapoisid: Eesti vabatahtlikud
Narviki lahingutes 1940. Eesti
Muinsuskaitse Selts, Tallinn, 2021, 200 lk.

Meelis Saueauk*

Ümmarguste tähtpäevade puhul on ikka tavaks pöörata pilk tagasi möödunudle, et veenduda valitud suuna õigsuses ja meenutada saadud kogemusi. 2021. aastal möödus sada aastat sellest, kui Norra kuningriik tunnustas Eesti Vabariiki ja kehtestas noore riigiga diplomaatilised suhted. Selle tähtpäeva tähistamise üheks teemaks oli eestlastest vabatahtlike osalus Norra kaitsel Hitleri Saksamaa agressiooni eest 1940. aastal. Selleks ajaks oli hakanud vilja kandma Eesti-Norra ühisprojekt „Põhjatähe all“, mille üks tulem on ka projekti eestvedaja, teeneka eesti arhiivindustegelase, Eesti Muinsuskaitse Seltsi esimehe ja soomepoiste liikumise uurija Peep Pillaku sulest pärit raamat norrapoistest. Kuigi kirjutisi oli samal teemal seoses soomepoiste ajaloo ilmunud ka varasemalt, polnud omaette raamatuna norrapoiste lugu veel käsitletud.

Kohe alguses tuleb tunnustavalt märkida, et teos sisaldab kõiki olulisemaid elemente, mis teevad ajaloo raamatu atraktiivseks nii professionaalile kui ka asjahuvilisele: ära on toodud sündmuste taust, kirjeldatud on põnevusloona mõjuvaid eestlaste juhtumisi Norra väes, lisatud on vabatahtlike elulood ja nende enda seisukohati kõige selgemalt peegeldavad päeviku- ja isikliku kirjavahetuse materjalid. Kaardid ja fotod, mis teksti ilmestavad, kannavad justkui lugejagi polaarjoone taha Norramaale. Tänu nii rohkele lisamaterjalile osutubki võimalikuks sellest tosina eestlase viie ja poole nädalasest Norra retkest, millest tegelikult on üsna vähe teavet, saada kaante vahele 200-leheküljeline raamat.

Norrapoiste loos peegeldub selgelt kogu traagika, mis sai osaks eestlastele, kes pidid

* Meelis Saueauk (1971), PhD, SA Eesti Mälu Instituut, vanemteadur, meelis.saueauk@mnmemosyne.ee

Teises maailmasõjas võitlema võõra väejuhatuse all. 1939. aastal korras tärnanud lootus jääda sõjast kõrvale ei täitunud. Vabatahtlikult või sunniviisiliselt tuli osaleda ja kanda kaotusi võõras mundris, ehkki sisimas enamasti ikkagi kodumaa vabanemise eest võideldes. Muidugi polnud see üksnes eestlaste saatuseks: rohkelmal või vähemal määral tabas see teisigi sõja jalgu jäänud riike ja rahvaid, kes olid lootnud ilmasõja õppetundide meelespidamisele ning sõlmitud sõjalistele ja poliitilistele liitudele. Kui viimased end ei õigustanud, jäi veel üle deklareerida oma neutraalsust. See lükkas aga agressiooni vaid edasi ja võimaldas agressoril hävitada riike ükshaaval. Kui veel 1939. aasta alguses kinnitas kindral Laidoner Helsingis, et riiklikud suhted Soomega on kaljukindlad, siis pärast Poola ründamist Saksa vägede poolt sumbusid need sootuks, rääkimata suhetest Norraga, mis niikuinii tihedusega ei hiilunud. Isegi kui siitpoolt tehti katseid suhteid Norraga arendada, põrkusid need sealse ettevaatlikule, tegelikult isegi tõrjuvale suhtumisele.

Just sellises tumedapoolses taustsüsteemis paistabki kirkama killuna omal käel toimunud eestlaste roll Soome ja Norra kaitsmisel. Et need episoodid olid tihedalt seotud, näitab hästi ka vaadeldav raamat. Enne Norrasse minekut olid eestlased teeninud Soome välismaa vabatahtlike üksuses „Sisu“ ja enamik neist naasis Soome armee teenistusse ühes või teises vormis ka Jätkusõjas. Muuseas, nagu siinkirjutajale paistab, tuleb tollaegset mõistet „vabatahtlik“ käsitleda teatud reservatsiooniga ja täiendsõnaga „välismaa“. Sõjaseaduste kohaselt tähendaski vabatahtlik eelkõige välismaalt saabunud võitlejaid, kes ei olnud ei oma maa ega liitlasriigi sõjaväelased. Soomel Talvesõjas teatavasti liitlasi ei olnudki ja seepärast oli välisvabatahtlike panus küllaltki oodatud ja näiteks rootslaste puhul ka arvestatav. Siiski ei soovinud Rootsi, veel vähem teised riigid taganeda neutraalsuspoliitikast sõtta sattumise kartuses ja seetõttu toimus vabatahtlike värbamine enamasti mitteametlikult või isegi salaja. Teenistusse asumisel sõlmiti leping, mille järgi Soome kohtles vabatahtlikku samadel alustel kui omaenda sõjaväelasi. Tuleb arvestada ka seda, et Soome ei soovinud eestlasi vabatahtlikeks näha veel 1939. aasta lõpuski. Põhjuseks võis olla asjaolu, et Eestit peeti juba Nõukogude protektoraadiks, mitte aga Soome-sõbralikuks riigiks. Alles 1940. aasta jaanuari lõpupoole, kui kaotused armees olid muutunud suureks, otsustati vastu võtta kõikide maade vabatahtlikud, olenemata nende sõjalisest väljaõppest. Eran-diks jäid vaid vene (Nõukogude Liidu) päritolu

emigrandid ja Kesk-Euroopast pagenud juudid. Kuid ka seejärel ei saanud saatkond Tallinnas avalikult vabatahtlike kampaaniat eestlaste seas läbi viia. Alles märtsi alguses moodustati Soomes Ülemjuhataja Peakorter (Päämaja) vabatahtlike büroo, kuhu kuulusid nii valitsuse kui Peakorter esindajad. Palju aega võttis ka vabatahtlike taustakontroll, mida teostas Soome riigipolitsei (julgeolekuteenistus). Mis puutub näiteks norrakatest vabatahtlikesse Talvesõjas, siis Norra valitsuse passiivne suhtumine tegi ka sealsete vabatahtlike organiseerimise raskeks. Siiski olid lõpuks norra vabatahtlikud – üle 700 mehe – ühed vähestest, kes rootslaste üksuste juures Talvesõjas ka rindele sattusid. Teiste maade vabatahtlike kohta on nende tähtsuseks märgitud vaid teatavat innustavat mõju soomlaste enda üksustele.

Arvustaja arvates on üks olulisemaid küsimusi: kuidas eestlased Norrasse sattusid? Raamatu autori väitel ja siinkirjutaja mõningate täiendustega oli asjade käik järgmine: Eesti vabatahtlike oli Soome Talvesõjas vabatahtlike büroo andmeil umbes sada meest, kellest 59 sattus väljaõppele „Sisu“ üksusesse, mis paiknes Lapual. Tägalavägede staabile (*Kotijoukkojen esikunta*) allunud „Sisu“ ei olnud arviliselt suur (vaherahu saabudes oli seal inglasi ja ungarlasi arvestamata vaid üle 150 mehe, koos nendega aga 678 meest), kuid eri rahvusi oli seal üle kahekümne. Üksuse juht oli seni Soome peastaabi luureosakonna alluvuses Stockholmis Soome sõjaatasee abina töötanud kapten Bertil Nordlund, kes väidetavalt kõnelnud viit keelt. Eestlastest oli auastmelt kõrgeim reservkapten Hugo Möldre. Pärast vaherahu Nõukogude Liiduga andis Nordlund 26. märtsil oma päevakäsu teada, et üksuse tulevik on tume, kuid sellegipoolest jätkati esialgu endisel viisil väljaõppega. Nüüdsest muutus soomlaste mureks vabatahtlike võimalikult kiire demobiliseerimine ja kojusaatmine. Paljude rahvuste puhul muutus see ajaga järjest raskemaks. Mõistagi ei olnud ka eestlastele punabaaside all olevasse Eestisse enam tagasiteed. Soome jääjatele üritati leida töökohti, mis oli üldise tööpuuduse taustal küllaltki raske. Nii suunati osa lapualasi kahes grupis riigitööle: Hyvinkäele lennuvälja ehitusele ja Soome loodetippu Lapimaale Enontekiö valda Kilpisjärve maantee ehitusele. Esimene 24-liikmeline grupp, mis koosnes valdavalt eestlastest, vabastati „Sisu“ üksusest 23. aprillil ja teine, algselt 40-liikmeline grupp, milles olid ülekaalus prantsuspäraste nimedega belglased, 24. aprillil. Viimases oli ka kümme eestlast, kes lõpuks sattusid Norrasse. On huvitav tõdeda,

et selleks andis nõusoleku teede- ja vesiehitusvalitsuse peadirektor professor Arvo Lõnnroth, kes oli vabatahtlike büroos teeninud professor Erik Lõnnrothi vend. Veel võiks täpsustusena lisada, et eestlaste saatjaks Põhja-Soome oli reservleitnant Carl Rings, „Sisu“ kompaniülem ja sideohvitser (vt. lk. 114–115).

Siinkirjutajale ei saanud aga päris selgeks, millal ja kelle algatusel otsustasid eestlased Norrasse võitlema suunduda. Arvestades, et Lapimaal olid nad paigal vaid paar päeva, võis see selge olla juba retke alguses ja tööleminek võis olla vaid ametlik põhjendus. Samas on kirjutatud sedagi, et eestlased „põgenesid“ Norrasse vabatahtlik Elmar Gustav Suitsu juhtimisel ilma leitnant Ringsi teavitamata. Loodetavasti annavad tuleviku uurimused sellele küsimusele selgema vastuse.

Nagu on märgitud, ajas ka Soome Norra vastu toime pandud agressiooni suhtes neutraliteedipoliitikat, mis tähendas, et abistama võisid minna ainult vabatahtlikud. Sakslastele oli isegi teatatud, et kui Norras leidubki mõni Soome mundris vabatahtlik, siis ei ole tegemist soomlastega, vaid Soomes olnud välismaa vabatahtlikega, kes on Soome mundri suveniirina kaasa võtnud. Nii see ka oli, kuigi eestlaste päevikumärkmetes leidub teave vähemalt kolme Soome sõjaväelase viibimisest Narviki kandis Norra üksuste juures. Kahjuks ei õnnestunud nende isikute kohta midagi täpsemat teada saada. Seega saabki Soomest Norra saabunud välisvabatahtlike puhul rääkida eelkõige endistest „Sisu“ belglastest ja eestlastest. Ka minu käsutuses olevatel andmetel, mis pärinevad Soome Rahvusarhiivist, oli esialgu Lapimaale suunatud grupis kümme eestlast, needsamad, kelle nimed on ära toodud raamatus. Hiljem lisandus neile veel kaks meest. Ja nagu on märgitud raamatus, olid eestlased 1940. aastal Norra sõjaväkke vabatahtlikult astunud välismaalastest belglaste järel arvukuselt teisel kohal. Seetõttu oleks olnud huvitav pikemalt lugeda ka nende belglaste saatusest, seda enam, et langenuid oli nende seas juba enne eestlasi.

Kui eestlased Norrasse jõudsid, arvati nad Põhja-Norras paiknenud Alta pataljoni 1. kompanii koosseisu ja nad osalesid Narviki tagasivallutamisel, mis oli väidetavalt üks esimene märkimisväärne vasturünnak sakslastele Teises maailmasõjas. Eestlaste osalusest selles annab Pillak detailse ülevaate. Rünaku kirjeldusse laskumata sooviksin paari sõnaga peatuda veel eestlaste saatusel pärast Soome naasmist 1940. aasta juunikuu keskel. Kui kõrvale jätta episood interneeritute laagris Kemis, siis on

kindel, et Soome pool pidas samade eestlastest vabatahtlike kaasamist vajalikuks ka edaspidi. Vähemalt viis neist olid Nõukogude-Soome „vaherahu“ ajal seotud Soome sõjaväeluurega ja neli osales „Erna“ salgas, andes sellega ainet ka Eesti-Soome luurekoostöö uurimiseks.

Sõjalis-poliitilise formaalsuse taustal omandab olulise tähenduse eestlaste endi motiivatsioon, millest annavad vihjeid raamatusse kaasatud egodokumendid. Tõepoolest, võib ju tekkida küsimus: mis pani eestlasi Soome ja hiljem Norra suunduma? Kas olid nad idealistid, noored vallalised seiklejad või palgasõdurid? Või vahest kõik kolm kokku? Igatahes langenud Arnold Soinla puhul (paradoksaalselt sai ta surmahaavad just läbi *friendly fire*) paistavad välja idealistlikud motiivid: „Teadke, mina pühendan end õiglusele. Kui midagi peaks juhtuma, siis teadke – olen seda ausal ja õigel sammul ette võtnud ...“ Seda seisukohta oleks sündsusetu ümber lükkama hakata. Tuleb ka nõustuda raamatu autori Peep Pillakuga: „Kaheteistkümne Eesti vabatahtliku osalemine Narviki lahingutes võib küll olla väike episood Teise maailmasõja ajaloo, kuid on olulise tähendusega Eesti ja Norra suhtes.“ Ja ilmselt on tegemist ka positiivse värvinguga killukesega Eesti sõjaajaloo, mis on muidu nõnda tulvil meie ohvritest Eestit vallutanud riikide sõjajõudude teenistuses.